

STANISŁAW ESTREICHER
(1869–1939)

Stanisław Ambroży Estreicher – historyk prawa, bibliograf, publicysta, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego. Urodził się 26 listopada 1869 roku w Krakowie, zmarł 28 grudnia 1939 roku w Sachsenhausen.

Rodzina Estreichera należy do bardzo zasłużonych rodów dla polskiej nauki i kultury. Jego ojciec Karol przez wiele lat sprawował funkcję dyrektora Biblioteki Jagiellońskiej, współzакładał Akademię Umiejętności, tworzył *Bibliografię polską*, nad którą prace kontynuowali jego syn i wnuk. Matka – Stefania z Grabowskich – była córką znanego księgarza i miłośnika historii Krakowa, Ambrożego Grabowskiego. Godne uwagi są późniejsze losy rodu Estreicherów. Córka Stanisława Estreichera – Krystyna, wyszła za mąż za Konstantego Grzybowskiego. W tych rodzinnych koligacjach można się doszukiwać źródeł inspiracji Estreicherowską metodą historyczną, tak widoczną w całym naukowym dorobku Konstantego Grzybowskiego.

Stanisław Estreicher pobierał edukację w Gimnazjum św. Anny (Nowodworskiego), do grona jego przyjaciół należeli w tym czasie między innymi Józef Mehoffer, który w 1927 roku narysował jego portret (dziś własność rodziny), i Stanisław Wyspiański. Oprócz nich do tego gimnazjum uczęszczali w tym czasie Lucjan Rydel i Henryk Opieński. Od roku 1887 Estreicher studiował prawo na Uniwersytecie Jagiellońskim, które ukończył w 1892. Kolejne etapy jego naukowego *cursus honorum* wyglądały następująco: rok 1889/1890 spędził w Wiedniu (dokąd wysłał go ojciec w celu uniknięcia zaangażowania w ideowe walki, utrudniające studiowanie); mistrzem był dla młodego studenta prof. Bolesław Ulanowski (historyk prawa polskiego i kanonicznego); po doktoracie odbył dwuletnie studia uzupełniające w Berlinie (pogłębiał znajomość prawa niemieckiego), habilitował się w 1894 roku, następnie objął Katedrę Historii Prawa Niemieckiego na Uniwersytecie Jagiellońskim (po śmierci prof. Lotara Darguna); w roku 1902 otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego, a w 1906 – profesora zwyczajnego. Od 1895 roku prowadził wykład z historii prawa niemieckiego. Był trzykrotnie dziekanem Wydziału Prawa (1911, 1918, 1926), rektorem UJ w latach 1919–1921 oraz prorektorem w latach 1921–1922, przyczynił się wówczas do rozbudowy autonomii oraz rozwoju naukowego uniwersytetu. Estreicher pełnił funkcję przewodniczącego Konferencji Rektorów Polskich.

Warto również wymienić pola aktywności Estreichera niezwiązane z Uniwersytetem Jagiellońskim. Przez ponad pięćdziesiąt lat związany był z Polską Akademią Umiejętności. Kierował wówczas pracami nad kolejnymi tomami *Encyklopedii polskiej*. Na zlecenie PAU zrobił jedyne ocalałe odbitki fotograficzne Księgi Elbląskiej.

W kręgu szerokich zainteresowań Stanisława Estreichera, oprócz historii prawa niemieckiego, znalazły się: ogólnie historia prawa, historia doktryn politycznych i prawnych, historia literatury politycznej, historia miast, historia ustrojów państw, literatura piękna i teatr. Jednak autor *Historii prawa niemieckiego* nie ograniczał się tylko do prac naukowych. Był stałym publicystą „Czasu” w latach

1916–1932 (pisał wówczas artykuły wstępne). Z przerwami był nawet redaktorem „Czasu”, początkowo przewodząc działowi literackiemu, a następnie politycznemu. Współredagował warszawski miesięcznik „Ognisko”, w którym pod pseudonimami zamieszczał teksty o charakterze popularnonaukowym poświęcone historii i kulturze. Pisał między innymi o Juliuszu Słowackim, Williamie Szekspirze, Wicie Stwoszu czy Janie Długoszu. Ponadto tworzył eseje, zajmował się tłumaczeniami i krytyką.

Stanowisko polityczne, jakie Estreicher zajmował od około 1916 roku, określone jest mianem liberalnego konserwatyzmu. Na łamach „Czasu” opublikował słynny tekst *Rokosz* po zamachu majowym i powołaniu rządu Kazimierza Bartla. Równie znanym artykułem był *Protest przeciw Brześciowi*, przypisywany Estreicherowi, w którym wskazywano na konieczność popierania rządów Piłsudskiego, ale krytykowano brak poszanowania prawa przy brutalnym aresztowaniu opozycjonistów. Estreicher zakończył współpracę z „Czasem”, ponieważ nie akceptował ugodowej postawy redakcji wobec sanacji. Na decyzję Estreichera złożyły się głównie dwie przyczyny: proces brzeski i reforma ograniczająca autonomię szkół wyższych. Ostatnim istotnym z politycznego punktu widzenia tekstem był artykuł *Czy Polskę należy rządzić batem?*, w którym Estreicher krytycznie ustosunkował się do despotycznego rządu. Był to ważny moment ze względu na fakt, że krakowski wykładowca inicjował zbliżenie konserwatystów z obozem sanacyjnym. Co do konserwatyzmu Estreichera, to wyróżniał go spośród innych konserwatystów przychylny stosunek do demokracji parlamentarnej. Estreicher nie wierzył w monarchistyczną utopię, miał ponadto jako historyk świadomość historyczną, że nie da się rządzić dobrze, jeśli rządzi się despotycznie czy arbitralnie.

Warto zwrócić uwagę na rolę nauk prawno-historycznych jako składnika nauk politycznych, których przedstawicielem i prekursorem był właśnie Estreicher. Estreicher wpłynął na zmianę modelu kształcenia historycznego studentów prawa UJ. Stanisław Grodziski zwrócił uwagę, że Estreicher poszerzył pola badawcze przy jednoczesnym wykorzystaniu metody prawno-porównawczej, ograniczając zarazem germanizacyjne wzorce pierwowzorów programu przedmiotu *Historia ustroju na zachodzie Europy* (współcześnie wykładany pod nazwą *Powszechna historia państwa i prawa*). Niestety, Estreicher nie opracował podręcznika na podstawie głoszonych przez siebie wykładów, zrekonstruowali je dopiero w 2000 roku pracownicy Katedry Powszechnej Historii Państwa i Prawa UJ. W zbiorze zatytułowanym *Wykłady z historii ustroju państwa i prawa na zachodzie Europy* zebrano cztery kursy Estreichera: *Historia ustroju państwa na zachodzie Europy*, *Historia prawa zachodnioeuropejskiego*, *Źródła, rozwój prawa prywatnego na zachodzie Europy*, *Historia prawa karnego i procesu na zachodzie Europy*. Tematyka obejmowała okres od ludów pierwotnych do XX wieku i uwzględniała wyniki ze studiów nad historią, historią prawa, etnografią i teoriami politycznymi. Zwieńczeniem rozważań o historii prawa zachodnioeuropejskiego były zagadnienia dotyczące szkoły prawa natury, szkoły historycznej i rozwoju ustawodawstwa na

przełomie XIX i XX wieku. Wykład z historii ustroju państw na zachodzie Europy obejmował między innymi państwa totemiczne, klanowe, plemienne, patrymonialne, lenne, stanowe oraz monarchię biurokratyczną i państwo liberalne. W tym wykładzie znalazły się również wątki związane z genezą poszczególnych ustrojów, z zasadami i sposobami zorganizowania aparatu państwa, stosunkami społecznymi czy też z podstawami polityki prowadzonej przez państwa, obejmującej politykę gospodarczą i zagraniczną. Tematyka dwóch ostatnich wykładów obejmowała rozwój prawa prywatnego i karnego na zachodzie Europy. Estreicher kładł szczególny nacisk na kształtowanie się prawa prywatnego, w tym prawa górniczego, polowań, rybołówstwa, przemysłowego i autorskiego. Jako wykładowca Estreicher unikał zajęć o charakterze masowym, preferował dydaktykę w małych, seminaryjnych grupach, umożliwiających dyskusję. Wśród uczniów Estreichera znaleźli się: Bronisław Malinowski, Michał Patkaniowski, Adam Vetulani, Iwo Leopold Jaworski i Ksawery Pruszyński.

Pisarstwo naukowe Estreichera cechują: klarowność wywodu, przystępność oraz poetycki styl. Z kolei jego publicystyka odznacza się przejrzystością stylistyczną, trafnymi syntezami, prostotą znamionującą przynależność do duchowej arystokracji. Badacze sugerują, że umiejętności te zdobył pod wpływem studiów historii ojczystego piśmiennictwa, zainicjowanych za sprawą Stanisława Tarnowskiego¹.

Opus magnum autora *Wykładów z historii ustroju państwa i prawa na zachodzie Europy* była *Bibliografia polska*. Bardzo poważnie traktował ten obowiązek. W jego przekonaniu historia kultury stanowiła organiczną całość, zaś jej badanie przyczyniało się do wzbogacenia studiów uniwersyteckich. Estreicher regularnie po zajęciach udawał się na ul. Sławkowską, gdzie pracował nad przysyłanymi drukami. Drobiazgowo przygotowywał tę edycję, nawet podczas czytania gazet robił notatki do tego dzieła.

W kręgu zainteresowań Estreichera znajdowały się nie tylko problemy z dziedziny prawa, ale również z literatury, był znanym krytykiem, estetą, poetą, a nawet tłumaczem (jego tłumaczenie *Fausta* Goethego uchodzi za najlepsze). Do jego ulubionych pisarzy należał Juliusz Słowacki, cenił niezwykle poezję niemiecką i francuską. Badacze cenią w osobowości Estreichera zarówno zmysł polityczny, jak i siłę jego charakteru. Warto zaznaczyć, że nigdy nie przyjął wielokrotnie ponawianych propozycji zostania ministrem.

Poglądy polityczne Stanisława Estreichera kształtowały się pod wpływem zapatrywań Józefa Szujskiego i Michała Bobrzyńskiego. Estreicher należał do grona umiarkowanych konserwatystów. Nigdy bezpośrednio nie zaangażował się w działalność polityczną, niemniej jednak jego idee, postawa moralna, autorytet naukowy oraz przyjaźń z Władysławem Leopoldem Jaworskim wpływały na działania Stronnictwa Prawicy Narodowej.

¹ Zob. S. Paczos, *Państwo i naród w myśli politycznej polskich konserwatystów do 1939 roku*, Kraków 2009, s. 231.

Stanisław Estreicher oddział na rozwój polskiej myśli konserwatywnej. Mówiąc o tym, trzeba jednak mieć na uwadze dwa fakty. Po pierwsze, o czym już wspomniano, nigdy nie brał czynnego udziału w polityce. Po drugie, publicystyka polityczna nie stanowiła istoty jego dokonań. Chociaż – co należy podkreślić – przez kilkanaście lat wpływała na opinię oraz kształtowała postawy konserwatystów pod koniec I wojny światowej i w okresie Drugiej Rzeczypospolitej. Estreicher potrafił, mimo wpływu wymienionych mistrzów, nadać własny i indywidualny rys myśli konserwatywnej. Udało mu się uniknąć jednoznacznych wpływów idei „stańczyków”, jak i oswobodzić się z „romantyzmu prawniczego” Jaworskiego. W nawiązaniu do tradycji szkoły krakowskiej², formułując jednak oryginalny światopogląd polityczny, wzbogacił myśl konserwatywną o idee związane z procesem demokratyzacji ustroju niepodległej Polski. Do jego wielkich zasług zalicza się dopasowanie konserwatywnego stylu myślenia, ukształtowanego w innych okolicznościach, do nowej społeczno-politycznej rzeczywistości. Udało mu się przy tym uniknąć radykalizmu cechującego styl myślenia Jaworskiego. Estreicher stał na stanowisku, że możliwy jest postęp, a istota konserwatyzmu zasadza się na tezie o doskonaleniu rodzaju ludzkiego. Popierał reformy oraz udoskonalanie tego, co jest niezgodne z etyką i poczuciem sprawiedliwości, lecz przy zachowaniu szacunku wobec istniejącej rzeczywistości. Do rudymenarnych zadań państwa zaliczał: zapewnienie ładu, ochronę przed anarchią, organizowanie życia gospodarczego, szkolnictwa i reform społecznych. To wszystko – w jego przekonaniu – wykluczało radykalne eksperymenty ustrojowe³.

Istota Estreicherowskiej wizji konserwatyzmu nie odbiega od jego powszechnie znanej koncepcji. Autor *Walki z partyjniactwem* stał na stanowisku, że istotę konserwatyzmu stanowi tradycja, będąca nośnikiem wartości i fundamentem życia ludzkiego. Do tradycji zaś należą: religia, etyka absolutna, samowiedza narodowa, silna władza naczelna, rodzina, własność i zróżnicowane wewnętrznie społeczeństwo⁴. W swojej koncepcji konserwatyzmu Estreicher kładł szczególny akcent na organiczną zasadę powstawania społeczeństw i państw. Jako znawca historii prawa podkreślał sposób ich kształtowania się – od rodziny, przez horde, osadę, klan aż po konkretną formę państwa. Takie założenia prowadziły go do wysnucia wniosków o podległej roli jednostki wobec całości, jaką jest społeczeństwo, naród, państwo, którym to formom jednostka powinna służyć pomocą. Twierdził ponadto, że przed owymi całościami stoi metafizyczny cel. Państwo powinno stać na straży wolności jednostki, którą postrzega się jako element odpowiedzialny i zdolny do decydowania o sobie.

² Krakowska szkoła myślenia o polityce powstała w latach sześćdziesiątych XIX w., okres jej rozkwitu nastąpił w autonomicznej Galicji.

³ Zob. S. Estreicher, *Konserwatyzm*, Kraków 1928.

⁴ M. Jaskólski, *Stanisław Estreicher* [w:] *Słownik historii doktryn politycznych*, red. M. Jaskólski, Warszawa 1999, t. 2, s. 143.

Propagowana przez Estreichera polityka konserwatywna nosi znamiona realizmu politycznego, przejawiającego się między innymi w postulatcie, aby wykorzystywać dotychczasowe formy polityczne kształtując jednocześnie nowe, adekwatne do rodzących się potrzeb. Realizm polityczny ujawnia się także w przypadku jego oceny Ligi Narodów, którą uznał za fiasko już w 1926 roku. Przy czym – co istotne – nie chodziło mu o jej podwaliny ideowe, czyli koncepcję wiecznego pokoju⁵, lecz o fakt, że pojawiła się za wcześnie jako organ „suprasuwerenny”⁶.

Estreicher starał się kierować rozsądkiem i zasadą „złotego środka”, był orędownikiem praworządnej postawy. Przez pryzmat tych elementów należy interpretować jego stanowisko wobec konstytucji marcowej, którą krytykował w ograniczonym zakresie. W maju 1926 roku ukazał się jego słynny tekst pt. *Rokosz*. Dał w nim wyraz swemu krytycznemu stanowisku wobec działań Józefa Piłsudskiego, który występując przeciw sejmokracji, „nie zdobył się, jak dotąd, na żaden program naprawy stosunków w państwie, na żaden plan uleczenia rany, którą zadał burząc legalny porządek dotychczasowy”⁷. Estreicher popierał partie konserwatywne, nie chciał jednak, aby uzależniły się od obozu sanacyjnego i BBWR. Jak wspomniano, do kanonu zasad konserwatywnych zaliczał silną władzę naczelną, jednak mimo to ważniejsza była dla niego wierność zasadzie praworządności. W związku z tym po roku 1932 zamilkł jako publicysta. Był to akt wycofania swojego moralnego poparcia z jednej strony, dla działań rządu, z drugiej zaś, dla partii zachowawczych wspierających te działania.

Co do poglądów Estreichera na historię, to sytuują się one między pozytywistycznym stanowiskiem Michała Bobrzyńskiego⁸ a providencjalistyczno-romantyczną filozofią historii Józefa Szujskiego. Estreicher dostrzegał pewne powtarzalne elementy w ustrojowym rozwoju Europy, nie podjął się jednak na tej podstawie sformułowania praw historycznych. Twierdził, że nawet jeśli one istnieją, to są niepoznawalne i nie da się ich uchwycić na tle rozwoju całej ludzkości. Twierdził, że jeśli nauka dostrzega pewne prawa, zwłaszcza w nauce o historii państwa i samym państwie, to odnoszą się one jedynie do części zmian społecznego ładu; części ani nie jedynej, ani nie najważniejszej. Pozostając pod wpływem Bobrzyńskiego, Estreicher głosił pogląd, że dzieje stanowią obraz zbiorowych dążeń oraz przemian społeczeństw. Był zwolennikiem silnego ustroju państwowego, stanowiącego wykładnik dziejów narodu. Hołdował zasadzie

⁵ Nadmienimy, że Estreicher był współzałożycielem, a następnie kuratorem Związku Młodzieży Pacyfistycznej.

⁶ S. Estreicher, *Idea pokoju*, „Czas” 4 IV 1926, nr 78.

⁷ S. Estreicher, *Rokosz*, „Czas”, 16 V 1926, nr 110.

⁸ Bobrzyński stał na stanowisku, że da się odkryć prawa rządzące społeczeństwem. Pomaga w tym nauka o państwie i prawie, badająca nie tyle jednostki, ile życia zbiorowe. Estreicher polemizuje z tymi tezami Bobrzyńskiego. Zob. S. Estreicher, *Michał Bobrzyński*, Warszawa 1936, s. 25 i 36.

historia magistra vitae, dostrzegając jej ważną rolę w odrodzeniu się narodu dzięki poznaniu jego zbiorowego charakteru.

Estreicher kwalifikował historię prawa jako jeden z odłamów historii kultury ludzkiej. Twierdził ponadto, że na społeczno-polityczną rzeczywistość wpływają elementy emocjonalne, irracjonalne, które mogą przeważać ponad pierwiastkami racjonalnymi.

Autor *Początków prawa umownego* wypracował również swoje stanowisko w kwestii nacjonalizmu i było ono wysoce krytyczne. Twierdził bowiem, że nacjonalizm mylnie uznaje potęgę narodu za cel sam w sobie. Na dodatek prowadzi do szerzenia się nienawiści wśród narodów, hołdując błędnej zasadzie „świętego egoizmu”.

Wśród politycznych zapatrywań Estreichera interesujące są jego przemyślenia dotyczące demokracji i rodzącego się faszyzmu oraz nazizmu. Nie oceniał ich jako nowego eksperymentu ustrojowego. Zalecał leczenie demokracji i partyjniactwa nie przez ograniczanie pierwszej, ale przez zwalczanie sejmokracji. Jednocześnie wskazywał, że rządy partyjne stanowią cechę dystynktywną każdego ustroju opartego na supremacji parlamentu, a to najpopularniejsza forma demokracji. Jeśli zatem dąży się do demokracji, do cywilizowanego nowoczesnego społeczeństwa, to trzeba zabezpieczyć państwo przed możliwością przekształcenia się rządów partii w partyjniactwo. Za partyjniactwo uważał egoistyczne rządy przywódców partii sprawowane wbrew dobru ogólnemu obywateli.

Warto jeszcze odnotować aktywność Stanisława Estreichera w Szkole Nauk Politycznych UJ, w której prowadził wykłady: *Główne zagadnienia polityki światowej* (rok akademicki 1922/1923) oraz *Zagadnienia polityki światowej część II* (rok akademicki 1923/1924). Zaś w maju 1921 roku wygłosił w Szkole Nauk Politycznych dwa odczyty. Wiązały się one z cyklem wykładów profesorów lwowskich i krakowskich, a dotyczyły idei przewodnich *Naszej konstytucji* – taki tytuł nadano wydanemu rok później zbiorowi tych wystąpień. Pierwszy odczyt zatytułowany *Zasada zwierzchnictwa narodu* dotyczył naczelnej zasady konstytucji z 17 marca 1921 roku. Estreicher omówił w nim okoliczności wyłonienia się tej zasady, jej rozwój w doktrynach Karola Monteskiusza i Jana Jakuba Rousseau oraz pierwsze próby wprowadzenia jej w życie. Dalej odniósł się do zasady rządów pośrednich ludu w wybranych konstytucjach europejskich tamtego okresu. Koncentrował się na myśli, że państwo jako suwerenna organizacja ma władzę zwierzchnią, a władza w państwie opiera się na sprawowaniu rządów w zastępstwie ludu. Szczegółnej analizie poddał artykuł 2 konstytucji marcowej, wskazując, że władza zwierzchnia narodu nie ma być urealniona praktycznie. To raczej – zdaniem Estreichera – władza zwierzchnia sejmu.

Drugi tekst Estreichera z *Naszej konstytucji* zatytułowany był *Przewodnia myśl konstytucji polskiej w porównaniu do konstytucji obcych*. Główną ideą rozważań jest tu teza, że konstytucje nowożytne nie tyle odwołują się do doświadczeń danej społeczności, ile są *sui generis* eksperymentami. Celem jest stworzenie wzorowe-

go ustroju, jednak drogi do jego realizacji bywały nieraz sprzeczne. Konstytucję marcową zaliczył do tego typu zjawisk, które nie uwzględniają rodzimych tradycji, a odwołują się do obcych wzorców.

Autor *Konserwatyzmu* uchodzi za najwybitniejszego przedstawiciela ostatniego pokolenia krakowskich konserwatystów. Do jego zasług, oprócz wspomnianej adaptacji idei konserwatywnych do nowej sytuacji Polski, zalicza się oryginalne sądy na temat stylu myślenia krakowskich konserwatystów. Jego myśl „Nie była [...] przesadnie usystematyzowana, ani pozbawiona kontrowersji, ale z dzisiejszej perspektywy stanowi podsumowanie siedemdziesięciu lat rozwoju tego nurtu myśli politycznej”⁹.

6 listopada 1939 roku Estreicher udał się, zaproszony podobnie jak inni profesorowie przez niemieckie władze, na wykład *Czym jest nauka niemiecka?* Wykład – jak wiadomo – był jedynie podstępem, służącym do aresztowania w ramach *Sonderaktion II* krakowskich uczonych. Wraz z innymi akademikami został wywieziony do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen, w którym zmarł z wyćienienia i braku opieki medycznej.

WAŻNIEJSZE PRACE STANISŁAWA ESTREICHERA

100

Historia prawa niemieckiego, Kraków 1898.

Początki prawa umownego, Kraków 1901.

Kraków i Magdeburg w przywileju fundacyjnym Krakowa, Kraków 1911.

Walka z partyjniactwem, Kraków 1929.

Konserwatyzm, Kraków 1928.

Pacyfizm w Polsce XVI stulecia, Kraków 1930.

Wedle zasad moralności Chrystusowej, Kraków 1930.

Kultura prawnicza w Polsce XVI wieku, Kraków 1931.

Czy Polskę należy rządzić batem?, Kraków 1932.

Najstarszy zbiór przywilejów i wilkierzy m. Krakowa, Kraków 1939.

Konserwatyzm krakowski. Wybór pism, oprac. A. Wołek, Kraków 2012.

⁹ A. Wołek, *Konserwatyzm krakowski w czasach zmiany* [w:] S. Estreicher, *Wybór pism*, Kraków 2012, s. VIII.

BIBLIOGRAFIA

- Barycz H., *S.E. i rozwój jego twórczości naukowej*, „Pamiętnik Literacki”, t. 36, Warszawa 1947.
- Grzybowska K., *Estreicherowie. Kronika rodzinna*, Kraków 1999.
- Jaskólski M., *Historia – naród – państwo. Zarys syntezy myśli politycznej konserwatystów krakowskich w latach 1866–1934*, Kraków 1981.
- Jaskólski M., *Kaduceus polski. Myśl polityczna konserwatystów krakowskich 1866–1934*, Warszawa–Kraków 1990.
- Jaskólski M., S. E. [w:] *Słownik Historii Doktryn Politycznych*, red. M. Jaskólski, t. 2, Warszawa 1999.
- Konstytucjonaliści polscy 1918–2011. Sylwetki uczonych*, red. A. Szmyt, P. Sarnecki, R. Mojak, Warszawa 2012.
- Kot S., S. E. [w:] *Straty kultury polskiej 1939–1944*, oprac. zbior., Glasgow 1945.
- Paczos S., *Państwo i naród w myśli politycznej polskich konserwatystów do 1939 roku*, Kraków 2009.
- Patkaniowski M., S. E. 1869–1939, „Kwartalnik Historyczny” 1945, r. LIII.
- Patkaniowski M., *Od prawa niemieckiego do powszechnej historii prawa*. Stanisław E. [w:] *Studia z dziejów Wydziału Prawa UJ. Od reformy kołłątajowskiej do końca XIX stulecia*, Kraków 1964.
- Rudnicki S., *Działalność polityczna polskich konserwatystów 1918–1926*, Wrocław 1981.
- Szlachta B., *Konserwatyzm. Z dziejów tradycji myślenia o polityce*, Kraków–Warszawa 1998.
- Vetulani A., *Dzieje historii prawa w Polsce*, „Historia nauki polskiej w monografiach PAU”, XVIIa, Kraków 1948.
- Władyka W., *Działalność polityczna polskich stronnictw konserwatywnych*, Warszawa 1977.
- Złota Księga Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. J. Stelmach, W. Uruszcak, Kraków 2000.